

VÝVOJ LHANÍ V DĚTSTVÍ

LENKA MYNAŘÍKOVÁ

Přehledová studie zpracovává poznatky ze zahraničních výzkumů věnujících se vývoji lhaní u dětí, především rané produkci a detekci lži, funkcím, které lži u dětí plní a morálnímu hodnocení lhaní. Ze studií vyplývá, že děti začínají lhát v širokém spektru situací nejpozději ve třech letech a to i přesto, že lhaní posuzují jako negativní. Pozornost je věnována také mezikulturním rozdílům, které ve lhaní existují a které ovlivňují, v jakých situacích děti spíše žalou. Poznatky mají přínos pro tvorbu výchovných a vzdělávacích programů i pro získávání výpovědí od dětských svědků/obětí trestných činů.

Klíčová slova: lhaní, produkce lží, detekce lží, morální vývoj, sociální psychologie, forenzní psychologie

Úvod

V zahraničí každoročně narůstá počet studií věnujících se lhaní a lžím nejen u dospělých, ale také u dětí¹. Vývoj lhaní nepředstavuje nové pole výzkumu, lži u dětí se věnoval už Piaget v souvislosti s morálním vývojem dítěte² (Piaget, 1932). Nové studie však vyvracejí řadu dřívějších předpokladů. Kromě propojení se studiem morálního vývoje nabývá vývojový aspekt lhaní v posledních letech na významu spolu s rozšiřujícími se poznatky o teorii mysli (Talwar, Lee, 2002). Získané informace mají teoretické důsledky pro porozumění dětskému sociálně kognitivnímu vývoji (Peskin, 1992) a při přenesení do praxe jsou cenné pro rodiče, pedagogy i psychology a umožňují vytvářet výchovné programy pro podporu sociálních kompetencí a modifikaci rizikového chování dětí nebo efektivnější strategie pro získávání výpovědí dětských svědků/obětí trestných činů (Goodman et al., 2006).

Vývojový aspekt lhaní zahrnuje **čtyři propojené oblasti**: dětské koncepty lhaní, morální hodnocení lhaní dětmi, vývoj produkce lží a vývoj detekce lží u dětí (Lee et al., 2001). Výzkumy se tedy věnují stanovení věku, ve kterém jsou děti již schopné lhát, určení způsobů, jak se děti lhaní učí, jaká je frekvence lhaní v závislosti na věku, zda existují rozdíly ve lhaní mezi chlapci a dívkami a rozdíly plynoucí z odlišného kulturního prostředí. Pozornost je věnována především prvním dvěma tématům – co děti rozumí pod pojmem lež a jak ji hodnotí (Siegal, Peterson, 1998). Objevují se také výzkumy zaměřené

¹ U nás je tématu věnována pozornost spíše okrajově, podobně jako v řadě evropských zemí.

² Využíval k tomu například pozorování způsobu, jakým si děti různého věku osvojují pravidla hry v kuličky.

na produkci lží (Talwar, Lee, 2002). Schopnost detekovat lež u dětí zatím nebyla zkoumána do té míry jako u dospělých a ověřovalo ji jen několik studií³ (Newton, Reddy, Bull, 2000). Řada výzkumů se věnovala především tomu, nakolik dovedou děti rozlišovat mezi realitou a fantasií⁴ (Woolley, Phelps, 1994).

Vývoj utváření lží

Teorie mysli (theory of mind) znamená specifickou poznávací schopnost, porozumění tomu, že druzí mají alternativní mentální reprezentace světa, které mohou být pravdivé nebo mylné a které se mohou lišit od našich vlastních reprezentací (Smith, LaFreniere, 2009). Rozvoj teorie mysli nám umožňuje ovlivnit očekávání a chování druhých stejně jako detekovat pokusy druhých o ovlivnění našich vlastních očekávání (Smith, LaFreniere, 2009). Teorie mysli nám tedy pomáhá klamat a odhalovat klamání.

Poznatky získané ze studia teorie mysli přispěly k určení věkové hranice, od které jsou děti schopné lhát⁵. Některé tříleté a většina čtyřletých dětí dovedou uplatnit chybné přesvědčení prvního řádu, které je odlišné od skutečného stavu věcí (Astington, Pelletier, 2005). Děti, které dospěly do tohoto stádia, používají slovesa jako myslet, vědět, snít, předstírat, doufat, přát a představovat si (Baron-Cohen, 2001). Při lhaní se jedná o situace typu „ano-ne“, tedy např. na dotaz, zda si dítě vzalo bez dovolení hračku, stačí dítěti od tří let věku představit si opačný stav než je skutečnost (Talwar, Lee, 2002). Porozumění chybným přesvědčením druhého řádu, která se zakládají na již ustaveném chybném přesvědčení, se objevuje až mezi šestým a sedmým rokem (Sullivan, Winner, Hopfield, 1995). Tato přesvědčení jsou náročnější, protože například při otázce, jaká hračka se asi skrývá v krabici, do které se dítě nesmělo podívat, ale příkaz porušilo, vyžadují, aby si nejprve představilo, že se nepodívalo (přesvědčení 1. řádu) a poté si domyslelo, jakou hračku by si nejspíš představilo, kdyby se nepodívalo (přesvědčení založené na chybném přesvědčení, tj. druhého řádu)⁶. Současný výzkum potvrzuje, že děti ve věku šesti a sedmi let, které již lépe rozumí chybným přesvědčením druhého řádu, dovedou lépe lhát a přizpůsobit své verbální i neverbální projevy lhaní než mladší děti (Talwar, Gordon, Lee, 2007).

Aby dítě mohlo lhát, musí vědět, co se očekává, srovnat to, co se očekává s tím, co udělalo, zvážit následky porušení očekávání a vědět, jaké chování pravděpodobně ostatní přesvědčí, že nelže či neklame. Dítě musí mít znalosti o sobě, znalosti o svém myšlení, znalosti o myšlení ostatních a musí vědět, že ostatní mají znalosti o jeho myšlení (Lewis, 1993). Lhaní vyžaduje určitý **sebereferenční systém**, který je záležitostí vývoje a který dítěti umožňuje uvědomit si, co chce učinit a jaký dopad to bude mít na druhé. Dále se na lhaní podílí exekutivní funkce, které se rozvíjejí během raného dětství, tedy v době,

³ U dospělé populace je oblast detekce lži zkoumána v posledních letech velmi důkladně, přehled dosavadních výsledků podává například Vrij (2008).

⁴ Děti mají například určit, zda je víc pravděpodobné, že vázu rozbila dívka, která o ni zavadila nebo duch, který vyskočil z obrazu. Děti dovedou po posouzení podmínek rozlišovat mezi realitou a fantasií přibližně od čtyř let věku (Woolley, Phelps, 1994).

⁵ Mimo jiné jsou poznatky ze studia teorie mysli aplikovány i při snaze o porozumění pervazivním vývojovým poruchám, jako je autismus nebo Aspergerův syndrom. U osob s těmito poruchami teorie mysli chybí a nedovedou si uvědomit duševní stavy druhých lidí.

⁶ Mezi klasické zkoušky ověřování vývoje teorie mysli patří vyprávění příběhů, jako je tento: Dívka si schová ve skříni čokoládu a odejde si hrát ven. Její bratr přijde do kuchyně, vezme a schová ji do spíže. Examinátor se pak ptá vyšetřovaného dítěte, kde bude dívka po návratu čokoládu hledat. Děti s již vyvinutou teorií mysli chápou, že rozhoduje přesvědčení dívky o tom, kam čokoládu dala, protože nebyla přítomna, když bratr čokoládu přesunul.

kdy u dětí narůstá schopnost lhát (Zelazo, Muller, 2002). S lhaním a klamavým chováním dětí bývá spojována rozvinutá volní kontrola a pracovní paměť⁷ (Carlson, Moses, Breton, 2002). Při lhaní musí dítě s pomocí volní kontroly potlačit rušivé myšlenky a v pracovní paměti zatím udržet lživou informaci. Z ontogenetické perspektivy lze očekávat, že malé děti jsou schopny lhát ne dříve než ve dvou letech (Lewis, 1993). Výzkumy prokázaly, že děti od dvou a půl let jsou schopny oklamat druhého **zatajováním** informací, zvláště pokud jsou o to požádány dospělou osobou (Ahern, Lyon, Quas, 2011). Děti jsou často upozorňovány, že nesmějí některé pocity a myšlenky dát najevo⁸ a se zatajováním informací přicházejí do kontaktu nejpозději v předškolním věku (Fu et al., 2007). Zatajování je snazší než vymyšlení zcela lživé informace, které se objevuje až později (Ekman, 1992). Pokusy o záměrnou falzifikaci se objevují ne dříve než ve třech a půl letech (Ahern, Lyon, Quas, 2011).

Nejpозději ve třech letech je dítě schopno oklamat druhého a současně i pochopit, že toto oklamání je určitým přestupkem, který u dětí vyvolává zřetelné pocity diskomfortu (Talwar, Lee, 2000). Newton, Reddy a Bull podle deníkových záznamů matek tří- a čtyřletých dětí zjistili, že všechny děti ve výzkumu lhaly a používaly různé formy klamání včetně výmluv a obviňování druhých (Newton, Reddy, Bull, 2000). V longitudinální studii Wilsona, Smithe a Rosse zahrnující 40 kanadských rodin (každá s dvěma dětmi) 35 % dvouletých dětí nelhalo vůbec oproti 15 % čtyřletých a 5 % šestiletých dětí (Wilson, Smith, Ross, 2003). Lhaní v raném dětství je natolik běžné, že některé čtyřleté děti zalhaly každé dvě hodiny a některé dvouleté zalhaly přibližně jednou během každých pěti hodin⁹ (Wilson, Smith, Ross, 2003). Mezi druhým a čtvrtým rokem věku dochází u dětí k signifikantnímu nárůstu četnosti lhaní (Ostrov, 2006). Uvědomění, že lež může u druhé osoby utvářet falešné přesvědčení, je běžné u dětí ve čtyřech letech věku, pravděpodobně se však neobjevuje dříve než po třetím roce (Polak, Harris, 1999).

S věkem vzrůstá nejen schopnost lhát, ale také se zlepšuje schopnost dětí rozlišovat mezi pravdou a lží. Novější studie naznačují, že děti okolo tří nebo dokonce dvou let věku jsou schopné využít jednoduchých informací o záměru druhé osoby k odhalení lži a rozlišovat lži od omylů se stejnou úspěšností jako dospělí lidé¹⁰ (Newton, Reddy, Bull, 2000). Mezi vzrůstajícím věkem a zlepšením schopnosti odhalit lež existuje lineární vztah (Rotenberg, Simourd, Moore, 1989).

Lhaní klade na dítě nároky v oblasti emocí, kognice i chování. U **předškolních dětí** lež nejčastěji prozradí verbální chování, protože dovedou jen obtížně zachovat konzistentnost mezi prvotní lží a následným opakováním lživých informací¹¹ (Talwar, Gordon, Lee, 2007). Tato schopnost vzrůstá s věkem a okolo sedmi let je na úrovni blízké dospělým lidem (Talwar, Gordon, Lee, 2007). Předškolním dětem však lhaní usnadňuje produkce kratších vět, než je tomu u dospělých a starších dětí a také nedostatečné uvědomění si

⁷ V pracovní paměti během lhaní dochází k interpretování a aktivnímu podržení informace tak, aby umožňovala přiměřené behaviorální reakce a dovolovala zachovat konzistentnost poskytovaných informací.

⁸ Děti jsou vychovávány rodiči i učiteli v mateřské škole ke starostlivosti a pečujícímu chování o druhé (grooming behavior), které zahrnuje i zatajování informací, které by druhým mohly uškodit nebo oceňování úspěchů druhých a pomáhání slabším. U dospělé populace je oblast detekce lži zkoumána v posledních letech velmi důkladně, přehled dosavadních výsledků podává například Vrij (2008).

⁹ Takováto frekvence lhaní se již výrazně neliší od frekvence lhaní u dospělých, viz např. Ekman (1992), Vrij (2008). U dospělé populace je oblast detekce lži zkoumána v posledních letech velmi důkladně, přehled dosavadních výsledků podává například Vrij (2008).

¹⁰ Tato úspěšnost ovšem není nijak vysoká, většina výzkumů ukázala, že pravděpodobnost rozlišení lživého a pravdivého výroku se pohybuje okolo 50% (Vrij, 2008).

¹¹ Souvisí s výše zmíněným vývojem exekutivních funkcí a pracovní paměti.

možných následků. Emoce jako strach nebo vina mladší děti neprožívají natolik intenzivně, jak by je prožíval dospělý člověk (Vrij, 2008). Dospělí lidé při lhaní vyvíjejí značnou snahu o kontrolu emocí, která může vést k rigidním projevům, které lež prozradí (Vrij, 2008). Malé děti své emoce tolik nekontrolují a jejich klamavé chování může působit upřímněji. Na druhou stranu nedostatečná kontrola mimických svalů, potřebná k projevení upřímně vypadajících emočních výrazů, může dětské lži snadno prozradit (Vrij, 2008).

V souvislosti s věkovými rozdíly ve lhaní je zajímavým zjištěním, že zatímco lži říkají častěji starší děti (ať už se jedná o prosociální nebo vážné lži), tajemství¹² uchovávají spíše mladší děti (Pipe, Wilson, 1994). Souviset to může se zmíněným faktem, že jako první se u dětí objevuje zatajování, které je v případě tajemství mnohdy dostatečnou strategií, zatímco starší děti se častěji než mladší ocitají v situacích, kdy cítí potřebu říkat lživá tvrzení a současně hodnota tajemství se pro ně mění s tím, jak se jejich vztahy s okolím stávají diferencovanějšími.

Prosociální lži u dětí

K prosociálním formám lhaní jsou děti vedeny rodiči přímo¹³. Rodiče děti učí, že je žádoucí ve většině sociálních situací říkat pravdu, ale zároveň jim vštěpují, že v jiných situacích je třeba zalhat, aby druhé neranily a udržely dobré sociální vztahy (Talwar, Murphy, Lee, 2007). V zásadě existují čtyři kategorie pravidel, používaných v těchto zdvořilostních situacích – minimalizace, maximalizace, neutralizace a přetvářka¹⁴ (Ekman, Friesen, 1975). Děti například vidí, že rodiče nepotěšil nějaký dar, ale oni nad ním přesto vyjadřují radost. Děti jejich chování pak napodobují. Lhaní se tedy u dětí rozvíjí především vlivem **nápodoby dospělých** (Lewis, 1993). Ačkoli jsou tyto drobné lži v zásadě neškodné a tvoří součást sociálních dovedností a komunikačních schopností jedince, jedná se přesto o formu klamání druhých. Zatímco tříleté děti nejsou v těchto dovednostech ještě příliš zkušené a spíše než prosociální lež řeknou pravdu i v nevhodné situaci, starší děti (chlapci i dívky ve stejné míře) již dobře rozlišují, kdy je vhodné použít drobnou lež, aby druhého neurazily, nebo aby nenarušily vzájemné vztahy (Talwar, Murphy, Lee, 2007). Bussey uvádí, že děti již ve věku čtyř let hodnotí pozitivněji prosociální lži než jiné typy lží (Bussey, 1999). Talwar, Murphy a Lee naopak považují tuto schopnost za výsledek pozdějšího vývoje a objevuje se podle nich až mezi šestým a sedmým rokem (Talwar, Murphy, Lee, 2007).

Funkce dětských lží v každodenním životě a ve forenzní praxi

Děti nejčastěji lžou proto, aby se vyhnuly odpovědnosti za přestupky proti pravidlům, dále aby falešně obvinily sourozence z vlastních přestupků a vyhnuly se tak trestu a také

¹² Tajemství nebývá řazeno přímo mezi lhaní, může však klást na jedince vyšší nároky než při produkci lží, neboť častou strategií udržení tajemství může být cílené vyhýbání se řadě situací a osob

¹³ Prosociální chování je součástí již zmíněného starostlivého chování považovaného za jednu z podmínek utváření vztahů s druhými osobami.

¹⁴ Minimalizujeme například naši radost z výhry v soutěži, aby se náš soupeř necítil špatně. Maximalizujeme příznaky choroby, aby se nám dostalo politování od okolí. Snažíme se neutralizovat naše pocity, když cítíme strach. Přetváříme se, když dostaneme dar, který se nám nelíbí, ale nechceme ublížit darujícím.

aby získaly kontrolu nad chováním druhých (Newton, Reddy, Bull, 2000). Méně častými důvody jsou bránění sourozenců před druhými a obvinění jiných osob než sourozenců ze svých přestupků (Wilson, Smith, Ross, 2003). Děti jsou spíše ochotné z přechinu obvinít neznámou osobu než vlastní sourozence nebo rodiče, i když je přímo viděly dopustit se daného přestupku (Tye et al., 1999).

Kromě běžných situací se dětskému lhaní dostává pozornost i ve forenzní praxi, kde se děti dostávají stále častěji do role svědků i obětí trestných činů. Především v případech zneužití rodičem bývá dětské svědectví podrobováno prověření věrohodnosti¹⁵, například v případech, kdy jsou rodiče dítěte v rozvodovém řízení a je zde možnost, že se jeden z rodičů snaží falešným obviněním získat dítě do péče. Může se jednat i o situaci opačnou, kdy dítě, které je skutečnou obětí nebo svědkem spáchaného trestného činu, kryje svého rodiče nebo blízkého příbuzného na jejich žádost nebo z vlastní vůle. Několik výzkumů se zaměřilo na lhaní dětí v situacích, kdy děti lži mohly zakrýt přestupek svých rodičů. Tye, Amato, Honts, Devitt a Peters zjistili, že polovina dětí v jejich výzkumu ve věku od šesti do deseti let lhala, aby zakryla krádež blízkého příbuzného (Tye et al., 1999). Informaci o přestupku rodičů zakryjí spíše starší než mladší děti (Bottoms et al., 2002). To, zda bude dítě lhát kvůli příbuznému, závisí na osobním emočním a behaviorálním zaujetí, pocitu ztráty kontroly, negativním emočním tónu a vztahu k signifikantně významné osobě (Tye et al., 1999). Význam má i možný postih, který by dítě v případě odhalené lži čekal (Talwar et al., 2004).

Genderové rozdíly ve lhaní

Vrij uvádí, že dívky i chlapci lžou přibližně stejně často, ale dívky lžou spíše proto, aby se druzí cítili dobře, zatímco chlapci se snaží ukázat v lepším světle (Vrij, 2008). Wilson, Smith a Ross ve svém výzkumu naopak ukázali, že chlapci lhali signifikantně častěji než dívky, současně ale chlapci mluvili častěji a spáchali více přestupků než děvčata (Wilson, Smith, Ross, 2003). Po opakovaném přezkoumání hodnot, kdy autoři brali v úvahu tyto proměnné, autoři uzavírají, že chlapci lhali častěji než děvčata, i pokud autoři kontrolovali množství promluv a frekvenci přestupků (Wilson, Smith, Ross, 2003). Gervais et al. v longitudinální studii zjistili, že lhaní je běžné u všech dětí mezi šestým a osmým rokem, ale častější je u chlapců (Gervais et al., 2000). Protože ve většině studií posuzovali lhaní dětí jejich rodiče, mohou být tyto výsledky způsobeny tím, že chlapci považují lhaní rodičům za více akceptovatelné než dívky¹⁶ (Jensen et al., 2004). Podle Lewis, Stangera a Sullivanové se dívky přiznávají ke lhaní častěji než chlapci a používají častěji verbální způsoby klamání (Lewis, Stanger, Sullivan, 1989). Knox et al. uvádějí, že chlapci lžou signifikantně častěji svým matkám, zatímco dívky lžou častěji otcům (Knox et al., 2001).

Některé genderové rozdíly ve schopnosti lhát lze vysvětlit **odlišným přístupem k výchově** hochů a dívek. Dívky jsou více než chlapci oceňovány za projevy emocí

¹⁵ Věrohodnost výpovědi označuje, nakolik se výpověď shoduje s realitou. Výpovědi nezřídka zahrnují zkrslé informace, k čemuž může docházet záměrně, ale i bezděčně. O schopnosti osoby podat věrohodnou výpověď vypovídá obecná věrohodnost, která odkazuje na schopnost zpracovat, uchovat a reprodukovat získané informace (Čírtková, 2004). Tato schopnost se vyskytuje u každého v odlišné míře a závisí na řadě faktorů, jako je emocionální stav, vnímání, paměť, intelekt či osobnostní vlastnosti posuzované osoby.

¹⁶ Roli může hrát také zvýšená přisnost nebo naopak benevolence rodičů při posuzování chlapců a dívek a vlastních dětí obecně.

a mají tedy k trénování jejich nonverbálního vyjadřování více příležitostí. Proto je pro ně snazší kontrolovat emoční stránku lhaní a neprozradí se neverbálním chováním (Vrij, 2008). Chlapci jsou vedeni k tomu, aby nedávali najevo negativní emoce, ale aby je neutralizovali a proto pro ně může být snazší tvářit se neutrálně ohledně něčeho, co se jim nelíbí (Vrij, 2008). Genderové rozdíly ve lhaní a klamání se zdají být konzistentní napříč kulturami a pravděpodobně jsou **ovlivněny také hormonálně** (Croson, Gneezy, 2009). V dvojité slepé studii oxytocin zvyšoval úroveň důvěřivosti (Kosfeld et al., 2005), podle dalších výzkumů estrogen snižuje chuť podstoupit riziko (Chen, Katuscak, Ozdenoren, 2005), testosteron má vliv na taktiku jednání (Apicella et al., 2008).

Vliv mezikulturních rozdílů na lhaní a jeho morální hodnocení

V této části je věnována pozornost vztahu morálního posouzení lhaní a kulturního zázemí, ze kterého dítě pochází. Existuje jen málo výzkumů, které by zkoumaly vztah mezi morálním hodnocením lhaní dětmi a jejich skutečným klamavým chováním. Talwar a Lee uvádějí, že děti, které mají více relativistický pohled na morální dopady lhaní, mají větší tendenci lhát, zatímco děti s přísnějšími morálními názory se spíše přiznají k přečinu (Talwar, Lee, 2008). Xu et al. zjistili, že se vzrůstajícím věkem děti hodnotí lhaní druhým ve zdvořilostních situacích stále méně negativně a častěji mají v těchto situacích tendenci samy zalhat (Xu et al., 2010).

V procesu socializace si děti osvojují morální a sociální systém kultury, ve které vyrůstají. Protože morálka a lhaní jsou spolu spjaté, můžeme ve lhaní předpokládat existenci kulturních rozdílů, které úzce souvisejí s otázkou univerzálnosti a kulturní specifičnosti našich morálních konceptů a soudů (Yau, Smetana, 2003).

Do dnešní doby neexistuje dostatečné množství výzkumů, které by podávaly jednoznačně interpretovatelné výsledky a existující výzkumy se většinou věnovaly západní populaci (Bussey, 1992). Pouze několik z nich se zaměřilo na jinou než západní populaci nebo na srovnání dětí vycházejících z kulturně zcela odlišného prostředí (Fu et al., 2007; Sweet et al., 2010). Jeden z novějších výzkumů srovnával chápání lži a lhaní mezi čínskými a kanadskými dětmi (Fu et al., 2007). Obě skupiny dovedly stejně úspěšně rozpoznat pravdivá a lživá tvrzení, ale čínské děti preferovaly lhaní, aby pomohly kolektivu, ačkoliv to zraní jednotlivce a méně pozitivně hodnotily opačnou variantu, kdy pomoc jedinci má negativní dopad na skupinu (Fu et al., 2007). Kanadské děti tyto varianty hodnotily opačně. Rozdíly závisely i na věku dětí – mladší čínské děti by spíše zalhaly pro svůj vlastní zisk, zatímco starší by lhaly spíše pro zisk skupiny (Fu et al., 2007). Rozdílné pojetí lhaní v Kanadě a v Číně vyplývá i z **odlišného zaměření společnosti**. Kulturní rozdíly v upřednostňování skupiny či jednotlivce ovlivňují volbu a morální hodnocení pravdy a lži již od dětství v závislosti na příslušnosti k určité kultuře. Aune a Waters zjistili, že v kolektivistických společnostech jako je například Samoa, povyšující zájmy skupiny nad zájmy jednotlivce, jsou lidé spíše ochotní lhát, pokud je jejich lež ve vztahu ke skupinovým nebo rodinným záležitostem (Aune, Waters, 1994). Naopak obyvatelé více individualistické severní Ameriky, zaměřené na individuální potřeby, častěji lhali, aby ochránili své soukromí nebo city druhé osoby (Aune, Waters, 1994). Podobně Heyman, Sweet a Lee při porovnání dětí z kolektivistické Číny a individualistických USA zjistili, že čínské děti proti dětem z USA hodnotí pozitivněji lži zakrývající dobrý skutek

a negativněji pravdu, řečenou s cílem získat odměnu za dobrý skutek (Heyman, Sweet, Lee, 2009). I další výzkumy potvrdily tzv. efekt skromnosti (modesty effect), podle něhož se mezi individualistickými a kolektivistickými společnostmi objevují výrazné mezikulturní rozdíly při posuzování lži ze skromnosti (zatajení vlastního dobrého činu) oproti zatajení porušení pravidel (Fu et al., 2010). Sweet et al. se zaměřili také na děti z Číny a z USA, ale jejich výsledky jsou opačné než u jiných studií (Sweet et al., 2010). Čínské děti považovaly lhaní pro skupinový cíl za méně akceptovatelné než děti z USA a často se při rozhodování, zda zalhat nebo říct pravdu, vůbec neorientovaly podle zájmů skupiny (Sweet et al., 2010). Autoři se oproti jiným výzkumům zaměřili na situaci, kdy celá skupina podvádí, což by mohlo být čínskými dětmi považováno za natolik negativní jev, aby přestaly podporovat zájem skupiny a výzkum tak mohl dospět k odlišným výsledkům. Je také možné, že čínské děti v procesu socializace dříve pochopí „špatnost“ lhaní o podvádění ve skupině, zatímco děti z USA si tuto hodnotu internalizují až později mezi sedmým a jedenáctým rokem (Sweet et al., 2010).

Jiné kulturně podmíněné aspekty lhaní souvisejí s vírou. Siegel et al. zjistili, že italské děti vyznávající katolickou víru nepovažují za lež nepravdivá tvrzení požehnaná knězem (Siegel et al., 2000 cit. podle Fu et al., 2007).

Zdá se tedy, že jak děti vyrůstají a intenzivněji se střetávají se svojí kulturou, jejich koncepce lhaní a jeho morální hodnocení se stává více poplatné dané kultuře a tímto způsobem je ovlivňováno i jejich klamavé chování (Fu et al., 2008). Tyto koncepce jsou ale ovlivnitelné dalšími faktory, především situací (Fu et al., 2007), potřebou získat informace nebo se zachovat zdvořile (Fu et al., 2008), záměrem připisovaným lhoucí osobě (Siegal, Peterson, 1998) a případným obecenstvím (Watling, Banerjee, 2007). To odpovídá Sweetserově folkloristickému modelu kategorizace a morálního hodnocení lhaní (Sweetser, 1987).

Shrnutí

Na dětské lhaní můžeme nahlížet jako na psychologický fenomén složený z řady aspektů, mezi něž patří vývojová úroveň dítěte, jeho motivace, kulturní a rodinné zázemí, vztahové a situační aspekty. Porozumění klamavému chování a jeho vývojovým aspektům může významně přispět k účinné psychologické intervenci v řadě psychologických disciplín. V praxi pedagogické psychologie se setkáváme s problematikou lhaní u dětí předškolního i školního věku, které často zaskočí rodiče i pedagogy. Lhaní, která s sebou mnohdy nese různé negativní konotace, bývá rodiči považováno za asociální projev a rodiče se ptají po řešení, které by jejich děti opět odnaučilo lhát. Znalosti vývojových aspektů lhaní mohou pomoci ozřejmit, proč se lhaní objevuje a že jeho výskyt není jevem ani řídkým, ani veskrze negativním a jeho projevy jsou do značné míry limitovány a modifikovány socializačním procesem v rámci rodiny, školy a vrstevnické skupiny. Je možné také lépe pochopit, proč děti zalují na druhě nebo proč se klamavé chování odlišuje u dívek a chlapců. Pochopení principů produkce lži a jejich vztahu k celkovému duševnímu vývoji dítěte umožňuje odlišit běžné formy lhaní od patologických a může se stát podkladem pro tvorbu intervenčních programů zaměřených na nevhodné projevy chování.

Aplikace těchto poznatků ve forenzní psychologii může přispět k efektivnější detekci lži u dětí a ověřování věrohodnosti výpovědi svědků či obětí trestných činů. Významně

může pomoci u sporných otázek, jako je rozlišování simulované a opravdové amnézie, pravých a falešných vzpomínek nebo identifikace falešných přiznání. Uvědomění si motivů, které se mohou skrývat za dětským lhaním a zvažování faktorů, jako je věk dítěte, genderová a kulturní příslušnost a vzájemné vztahy mezi svědky, oběťmi a pachateli trestných činů je zásadní pro volbu technik detekce lži i jejich adekvátní interpretaci.

Přestože výzkumných poznatků přibývá, stále chybí výzkumy zaměřené na českou populaci, případně na srovnání evropské a americké populace, jíž se většina dosavadních studií týká. Kromě výzkumného ověřování aplikace poznatků o vývojových aspektech lhaní v oblasti detekce lži je právě interkulturní aspekt jedním z podnětů, na které by se budoucí výzkumy mohly zaměřit.

LITERATURA

- Ahern, E. C., Lyon, T. D., Quas, J. A. (2011). Young children's emerging ability to make false statements. *Developmental Psychology*, 47(1), 61–66.
- Apicella, C. L., Dreber, A., Campbell, B., Gray, P. B., Hoffman, M., Little, A. C. (2008). Testosterone and financial risk preferences. *Evolution and human behavior*, 29(6), 384–390.
- Astington, J. W., Pelletier, J. (2005). Theory of mind, language, and learning in the early years: Developmental origins of school readiness. In B. D. Homer, C. Tamis-Lemonda (eds.), *The development of social cognition and communication* (s. 205–230). Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Aune, R. K., Waters, L. L. (1994). Cultural differences in deception: Motivations to deceive in Samoans and North Americans. *International Journal of Intercultural Relations*, 19, 159–172.
- Baron-Cohen, S. (2001). Theory of mind in normal development and autism. *Prisme*, 34, 174–183.
- Bottoms, B. L., Goodman, G. S., Schwartz-Kenney, B. M., Thomas, S. N. (2002). Understanding children's use of secrecy in the context of eyewitness reports. *Law & Human Behavior*, 26, 285–313.
- Bussey, K. (1992). Lying and truthfulness: Children's definitions, standards, and evaluative reactions. *Child Development*, 63, 129–137.
- Bussey, K. (1999). Children's categorization and evaluation of different types of lies and truths. *Child Development*, 70, 1338–1347.
- Carlson, S. M., Moses, L. J., Breton, C. (2002). How specific is the relation between executive functioning and theory of mind? Contribution of inhibitory control and working memory. *Infant and Child Development*, 11, 73–2.
- Crosan, R., Gneezy, U. (2009). Gender Differences in Preferences. *Journal of Economic Literature*, 47(2), 1–27.
- Čírtková, L. (2004). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Ekman, P. (1992). Telling lies: *Clues to deceit in the marketplace, politics, and marriage*. New York: WW Norton and Company.
- Ekman, P., Friesen, W. V. (1975). *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial clues*. New York: Prentice-Hall.
- Fu, G., Xu, F., Cameron, C. A., Heyman, G., Lee, K. (2007). Cross-cultural differences in children's choices, categorizations, and evaluations of truths and lies. *Developmental Psychology*, 43, 278–293.
- Fu, G., Evans, A. D., Wang, L., Lee, K. (2008). Lying in the name of the collective good: a developmental study. *Developmental Science*, 11, 495–503.
- Fu, G., Brunet, M. K., Lv, Y., Ding, X., Heyman, G. D., Cameron, C. A., Lee, K. (2010). Chinese Children's Moral Evaluation of Lies and Truths—Roles of Context and Parental Individualism—Collectivism Tendencies. *Infant Child Development*, 19(5), 498–515.
- Gervais, J., Tremblay, R. E., Desmarais-Gervais, L., Vitaro, F. (2000). Children's persistent lying, gender differences, and disruptive behaviours: A longitudinal perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 24, 213–221.
- Goodman, G. S., Myers, J. E. B., Qin, J., Quas, J. A., Castelli, P., Redlich, A. D., Rogers, L. (2006). Hearsay versus children's testimony: Effects of truthful and deceptive statements on juror's decisions. *Law and Human Behavior*, 30, 363–01.

- Heyman, G., Sweet, M. A., Lee, K. (2009). Children's reasoning about lying and truth telling in politeness contexts. *Social Development, 13*, 728–746.
- Chen, Y., Katuscak, P., Ozdenoren, E. (2005). Why can't a woman bid more like a man? (Vyhledáno 30. 1. 2011 na <http://www.stanford.edu/group/SITE/papers2005/Chen.Yan.05.pdf>).
- Jensen, L. A., Arnett, J. J., Feldman, S. S., Cauffman, E. (2004). The right to do wrong: Lying to parents among adolescents and emerging adults. *Journal of Youth and Adolescence, 33*(2), 101–112.
- Johnson, C. N., Harris, P. L. (1994). Magic: special, but not excluded. *British Journal of Developmental Psychology, 12*, 35–51.
- Knox, D., Zusman M., McGinty, K., Gescheidler J. (2001). Deception of parents during adolescence. *Adolescence, 36*(143), 611–614.
- Kosfeld, M., Heinrichs, M., Zak, P. J., Fischbacher, U., Fehr, E. (2005). Oxytocin increases trust in humans. *Nature, 435*, 673–676.
- Lee, K., Xu, F., Fu, G., Cameron, C. A., Chen, S. (2001). Taiwan and Mainland Chinese and Canadian children's categorization and evaluation of lie- and truth-telling: a modesty effect. *British Journal of Developmental Psychology, 19*, 525–542.
- Leekam, S. (1993). Children's understanding of mind. In M. Bennett (eds.), *The development of social cognition: The child as psychologist* (s. 26–61). New York: Guilford Press.
- Lewis, M. (1993). The development of deception. In M. Lewis, C. Sazeni (eds.), *Lying and deception in everyday life* (s. 90–105). New York: Guilford Press.
- Lewis, M., Stanger, C., Sullivan, M. (1989). Deception in 3-year-olds. *Developmental Psychology, 25*, 439–443.
- Newton, P., Reddy, V., Bull, R. (2000). Children's everyday deception and performance on false-belief tasks. *British Journal of Developmental Psychology, 18*, 297–317.
- Ostrov, J. M. (2006). Deception and subtypes of aggression during early childhood. *Journal of Experimental Child Psychology, 93*, 322–336.
- Peskin, J. (1992). Ruse and representations: On children's ability to conceal information. *Developmental Psychology, 28*, 84–89.
- Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. New York: The Free Press.
- Pipe, M., Wilson, J. C. (1994). Cues and secrets: Influences on children's event reports. *Developmental Psychology, 30*, 515–525.
- Polak, A., Harris, P. L. (1999). Deception by young children following noncompliance. *Developmental Psychology, 35*, 561–568.
- Rotenberg, K. J., Simourd, L., & Moore, D. (1989). Children's use of the verbal-nonverbal consistency principle to infer truth and lying. *Child Development, 60*, 309–322.
- Siegal, M., Peterson, C. C. (1998). Preschoolers' understanding of lies and innocent and negligent mistakes. *Developmental Psychology, 34*, 332–341.
- Smith, R., LaFreniere, P. J. (2009). Development of children's ability to infer intentions from nonverbal cues. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology, 3*(4), 315–327.
- Sullivan, K., Winner, E., Hopfield, N. (1995). How children tell a lie from a joke: The role of second-order mental state attributions. *British Journal of Development Psychology, 13*, 191–204.
- Sweet, M. A., Heyman, G. D., Fu, G., Lee, K. (2010). Are There Limits to Collectivism? Culture and Children's Reasoning About Lying to Conceal a Group Transgression. *Infant and Child Development, 19*(4), 422–442.
- Sweetser, E. E. (1987). The definition of a lie: an examination of the folk models underlying a semantic prototype. In: D. Holland (eds.), *Cultural models in language and thought* (s. 43–66). New York: Cambridge University Press.
- Talwar, V., Gordon, H., Lee, K. (2007). Lying in the elementary school: Verbal deception and its relation to second-order belief understanding. *Developmental Psychology, 43*, 804–810.
- Talwar, V., Lee, K. (2002). Development of lying to conceal a transgression: Children's control of expressive behavior during verbal deception. *International Journal of Behavioral Development, 26*, 436–444.
- Talwar, V., Lee, K. (2008). Social and cognitive correlates of children's lying behavior. *Child Development, 79*, 866–881.
- Talwar, V., Lee, K., Bala, N., Lindsay, R. C. L. (2004). Children's lie-telling to conceal a parent's transgression: Legal implications. *Law and Human Behavior, 28*, 411–435.
- Talwar, V., Murphy, S., Lee, K. (2007). White lie-telling in children for politeness purposes. *International Journal of Behavioral Development, 31*, 1–11.

- Tye, M. C., Amato, S. L., Honts, C. R., Devitt, M. K., Peters, D. (1999). The willingness of children to lie and the assessment of credibility in an ecologically relevant laboratory setting. *Applied Developmental Science*, 3, 92–109.
- Vrij, A. (2008). *Detecting lies and deceit: pitfalls and opportunities*. Chichester: Wiley.
- Watling, D., Banerjee, R. (2007). Children's understanding of modesty in front of peer and adult audiences. *Infant and Child Development*, 16, 227–236.
- Wilson, A. E., Smith, M. D., Ross, H. D. (2003). The nature and effects of young children's lies. *Social Development*, 12, 21–45.
- Woolley, J. D., Phelps, K. E. (1994). Young children's practical reasoning about imagination. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 53–67.
- Xu, F., Bao, X., Fu, G., Talwar, V., Kang, L. (2010). Lying and truth-telling in children: From concept to action. *Child Development*, 81(2), 581–596.
- Yau, J., Smetana, J. D. (2003). Conceptions of moral, social-conventional, and personal events among Chinese preschoolers in Hong Kong. *Child Development*, 74, 647–658.
- Zelazo, P. D., Muller, U. (2002). Executive function in typical and atypical development. In U. Goswami (eds.), *Blackwell Handbook of Childhood Cognitive Development* (s. 445–470). Malden, MA: Blackwell Publishers.

LYING BEHAVIOUR DEVELOPMENT IN CHILDHOOD

L. MYNAŘÍKOVÁ

ABSTRACT

This overview study compiles information from foreign researches dealing with the development of lying behaviour in children; especially with the early lie production and its detection, functions of children's lies and moral judgements of lying. The investigated studies have shown that children as young as three years begin to lie in a variety of situations even though they evaluate lying negatively. Attention is paid to intercultural differences in lying behaviour that affect situations when lying occurs. Such knowledge is beneficial for the development of educational programmes and for the assessment of statements given by children crime witnesses/victims.

Keywords: lying, lie production, lie detection, moral development, social psychology, forensic psychology

ENTWICKLUNG DER LÜGE IN DER KINDHEIT

L. MYNAŘÍKOVÁ

ABSTRAKT

Die Überblicksstudie verarbeitet ausländische Forschungsergebnisse, die sich mit der Entwicklung der Lüge bei Kindern befassen. Es geht vor allem um den Beginn der Lügenproduktion und Erkennung von Lügen, Funktionen, die bei den Kindern lügen hat und auch die moralische Bewertung der Lüge. Studien zeigen, dass Kinder in einer Vielzahl von Situationen, in spätestens drei Jahren und trotz der Tatsache, dass Lügen als negativ beurteilt wird, zu lügen beginnen. Hinzuweisen ist auch auf interkulturelle Unterschiede, die im Lügen vorhanden sind und welche beeinflussen, in welchen Situationen die Kinder eher Lügen. Die Erkenntnisse sind von Nutzen bei der Konstruktion von Bildungs- und Ausbildungsprogrammen und auch bei der Vernehmung von Kindern als Zeugen oder Opfer von Straftaten.

Schlüsselwörter: Lügen, Lügendetektion, moralische Entwicklung, Sozialpsychologie, forensische Psychologie

Mgr. Lenka Mynaříková je doktorandkou na Katedře psychologie FF UK v Praze, pracuje jako školní psycholožka, e-mail: l.mynarikova@centrum.cz